

Leta 1604 je bila rudarska Idrija za vedno izločena iz tolminskega gospostva in kot deželno knežji rezervat podrejena Dvorni komori na Dunaju.¹ Obsegala je idrijsko rudarsko naselbino z rudnikom in idrijsko župo. Ta je skupaj z župansko hubo štela 14 starih hub in večje število rovtov.² Podložniki idrijske župe so skupaj z logaškimi in vrhniškimi podložniki tovorili za Idrijo po precej nižji prevozniki tarifi kot drugi kmetje, ki k prenašanju idrijskih tovorov niso bili prisiljeni; rudniku pa so koristili še s svojimi kmetijami, ker so presežke svojih pridelkov prodajali rudarjem, česar pod tolminskim gospostvom niso mogli, ker so jih morali oddajati na tolminski grad.³

Podložniki idrijske župe in rovtarji nekaj časa po pripojitvi k Idriji niso plačevali nobenega činža in davkov idrijskemu upravitelju, ki je postal njihov zemljiški gospod. Od hub so plačevali le manjšo denarno dajatev za vpis v urbar in 6 krajcarjev letno idrijskemu upravitelju za regalia. Od novih rovtov in lazov so dajali le desetino župniku, upravitelju idrijskega rudnika pa nič. Oproščeni so bili vsake tlake ter so bili za vsako uslugo, storjeno za grad, ustrezno plačani. Idrijske ceste, ki jih je moral popravljati idrijski upraviteljski urad, so popravljali idrijski rudarji, kar so delali že od davna, podložniki pa so bili za vsako opravilo na cestah primerno plačani. Glavna njihova dolžnost do idrijskega rudnika je bila, da so tovorili za Idrijo in da so bili za to opravilo vedno na voljo upraviteljskemu uradu.

Idrijski podložniki se sploh niso potrudili, da bi svoje zakupne kmetije dali prevesti v kupne, kot so delali kmetje po drugih gospostvih. Če so prodali zemljišče, ki so ga imeli v last, niso plačali nobene denarne pristojbine upraviteljskemu uradu; le kupec je plačal desetino od kupnine, čeprav je bilo po drugih gospostvih v navadi, da je prodajalec plačal desetino od prejete vsote, kupec pa je dal še enkrat toliko. Brez vsakega davka so bili tudi gostači v trgu, ki so se ukvarjali z obrtjo, predvsem gostilničarji, čeprav so letno iztočili 600 do 700 tovorov vina.

Vse to so ugotovili deželno knežji komisarji, ki so 1621 opravili revizijo rudniških dohodkov, izvirajočih iz podložniškega razmerja. Ukazali so upravitelju, da morajo idrijski podložniki takoj začeti plačevati zakupnino (Miethgeld) od svojih hub, kot so jo plačevali podložniki drugih gospostev. Od nje so izvzeli le rudarje in gostače v trgu. Tistemu, ki se je želel odkupiti od nevoljništva (Leibeigenschaft), je moral idrijski upravitelj zara-

čunati pristojbino, kot mu je pripadala. Vsakemu gostilničarju so naložili 4 do 6 gld. davka letno. Od novih lazov je moral upravitelj pobirati ne samo činž, temveč tudi še desetini ustrezno dajatev. Od zemljišč, ki so jih imeli v last, pa so jih prodali, so morali idrijski podložniki plačevati enake pristojbine, kot je bil običaj po drugih gospostvih. Od njih so bili izvzeti le rudarji, ki so desetino svojega zaslužka, prejetega za akordno delo v rudniku, odrajovali cerkvi. Komisarji so tudi ukazali, da idrijske ceste ne bodo več popravljali rudarji za zaslužek, temveč idrijski kmetje za tlako. Ta odlok so opravičevali s tem, češ da je treba popravljati ceste le enkrat letno.⁴

V resnici pa je bila cestna tlaka mimo prisilnega tovorjenja idrijskih tovorov vseh vrst, bodisi na krajše ali daljše razdalje, kot npr. do Vrhlike, Trsta, Reke ali do Beljaka, eno najtežjih in najpogostejših opravil za idrijske podložnike.

Cesta iz Idrije na Črni vrh, čez katerega je vodila idrijska tovarna pot na Trst in nazaj ter idrijska žitna pot čez logaške rovtne na Vrhlike, sta bili med najtežje oskrbovanimi cestami na kranjskih tleh. Speljani sta bili več milj daleč prek skal, visokih klancev in globokih grap, neprestano izpostavljeni neugodnim vremenskim vplivom. Spomladi in jeseni so jih nalivi in pogosto deževje lahko razrili in razdejali ter jih je bilo treba dolgo časa popravljati, da sta bili zopet prehodni; pozimi pa so ju hudi snežni viharji zasuli z visokimi snežnimi zameti. Da so mogli idrijski tovarniki tovoriti tudi pozimi žito v Idrijo, so morali idrijski kmetje cesto na Vrhlike čistiti snega in delati gazi v visokem snegu.⁵

Tako so morali biti idrijski podložniki neprestano na cestah: bodisi da so popravljali ceste in jih čistili snega, ali pa so tovorili idrijske tovore, ki so se leto za letom množili zaradi povečane proizvodnje živega srebra in povečanega števila rudarjev. Posledica tega je bila, da delo na kmetijah ni bilo ob času opravljeno, da so bili dohodki od kmetij vedno manjši in da davka od kmetij, ki je zaradi novih naklad neprestano naraščal, idrijski podložniki niso mogli več sproti plačevati. Da bi prišli do denarja, so se izogibali tovorjenju za rudnik, tovorili pa so tuje blago, za katerega so prejeli večjo tovarnino. Idrijski upravitelj je moral večkrat poslati rudarje na idrijske ceste, da so prestrezali idrijske podložnike in tovarnike, ki so tovorili blago za tuje trgovce. Rastovorili so jim to-

vore ter jim ukazali, da so šli v Idrijo, kjer so morali prevzeti tovore za rudnik.⁶

Težka davčna bremena, ki jih niso mogli sproti odplačevati, in neprestana tlaka ter prisilno tovorjenje za rudnik, vse to je vzbujalo vedno večje nezadovoljstvo in odpor idrijskih podložnikov do rudnika. Treba je bilo le neznatne iskre, pa bi se vnelo. Leta 1627 je prišlo do prvega večjega tolminskega upora. Kmetje so se uprli na novo vpeljani dajatvi za novine, ki so jih izkrcili kljub prepovedi zemljiškega gospoda.⁷ Upor se je razširil tudi na idrijska tla. Šestega junija 1627 je okrog 50 idrijskih podložnikov navalilo na idrijski grad, kjer so upravitelja rudnika dr. Hanibala Bottonija tako hudo pretepli, da je komaj ostal živ. Potem so še štiri dni gospodarili po gradu in ga oplenili. Ko se je idrijski upravitelj nekoliko opomogel od prestanega strahu, je obvestil kranjskega vicedoma in dvorno komoro o dogodkih v Idriji ter je zaprosil za njihovo pomoč. Kranjski vicedom je na ukaz dvorne komore poslal v Gorico kranjskega deželnega sodnika z osmimi sodnimi biriči, da bi skupaj z močnim vojaškim spremstvom 50 do 60 vojakov, ki so ga jim dali na voljo goriški stanovni, odšli v Idrijo, kjer bi polovili uporne idrijske podložnike. Idrijski upravitelj je tej kazenski ekspediciji dodelil še dva zaupnika iz vrst idrijskih rudarjev, da bi jo po najbližjih poteh in neopazno pripeljala v Idrijo. Zastopnika rudarjev, ki sta z drugimi stanovskimi tovariši odobravalala upor idrijskih podložnikov proti upravitelju, pa sta kazensko ekspedicijo vodila po stranskih poteh, da so se mogli idrijski uporniki, ki so bili medtem obveščeni, kaj se proti njim pripravlja, pravočasno razbežati in poskriti. Vicedomu se je zdelo čudno, kako so mogli rudarji izvedeti za prihod vojaštva v Idrijo, ker ni deželnemu sodniku in biričem nič povedal, zakaj jih pošilja v Gorico in Idrijo. Obvestil je deželnega kneza o neuspeli akciji proti idrijskim upornikom ter je prosil za nadaljnja navodila.⁸

Deželni knez je bil zelo zaskrbljen zaradi upora idrijskih podložnikov proti upravitelju, saj bi imel lahko ta upor, posebno še, če bi se razširil, daljnosežne posledice, ki bi lahko ogrozile obstoj rudnika. Ukazal je vicedomu, naj njegova vizitacijska komisija takoj razišče vzroke za upor v Idriji in mu poroča. Kranjski vicedom se je od udeležbe v komisiji opravičil, češ da mora takoj odpotovati v Gradiško, ter je prosil kneza, naj namesto njega imenuje koga drugega za člana komisije. Komisija je nato šla v Idrijo, kjer je stvar temeljito preiskala. Ugotovila je, da je kriv upora upravitelj sam, ker je ves čas svoje službe nečloveško ravnal s podložniki.

Ker pa so idrijski podložniki z uporom proti upravitelju izkazali neposlušnost deželnoknežjemu predstavniku v rudniku in so mu ob napadu na grad napravili silo, grad pa oplenili in ker je bil idrijski rudnik zaradi njihovega upora v neposredni nevarnosti od Benečanov, ki so se takrat še vojskovali s Habsburžani, je deželni knez velel nasnovatelje in voditelje upora eksemplarično kaznovati, da se ne bi nihče od podložnikov še kdaj drznil upreti rudniški oblasti.

Naročil je kranjskim stanovom, naj pošljejo v Idrijo močan oddelek deželne vojske, ki bo polovil vse tiste voditelje in nasnovatelje upora v Idriji, ki so bili še na svobodi. Skupaj s tistimi, ki so bili že zaprti v idrijskem gradu, jih je velel ukleniti v verige in okovje in pripeljati v Ljubljano ter zapreti na ljubljanskem gradu. Naročil je tudi, naj bodo zelo previdni in da naj postavijo straže, ko bodo odpeljali aretirane upornike iz Idrije v Ljubljano, da jih ne bi morda kdo od podložnikov ali rudarjev skušal rešiti, ali da ne bi ogorčeno ljudstvo navalilo na rudnik in mu napravilo kaj zlega, kar bi imelo za posledico ustavitvev proizvodnje, ki je bila takrat v polnem teku.⁹

Še preden so aretirane idrijske upornike prepeljali iz Idrije v Ljubljano, kar se je verjetno zgodilo brez incidentov, je deželni knez močno osovraženega dr. Hanibala Bottonija odslovil iz upraviteljske službe, na njegovo mesto pa je postavil Sebastijana Seifridta. Nato je ukazal postaviti na gradu stalno stražo in zanjo zagotoviti potrebna denarna sredstva.¹⁰

Odstavljeni idrijski upravitelj je zahteval od vicedoma, da takoj zasliši idrijske upornike ter jih obsodi. Proces proti obtoženim idrijskim upornikom pa je vicedom kljub večkratnim urgencam nadrejenih oblasti dolgo zavlačeval. Celo sam nadvojvoda Ferdinand II. je moral dati vicedomu ukaz, naj pospeši proces med bivšim upraviteljem dr. Hanibalom Bottonijem in idrijskimi podložniki. Pisal mu je, da mora takoj začeti proces proti obtoženim upornikom ne samo zaradi tega, ker so bivšega upravitelja ponižali in pretepli, temveč tudi zato, da bodo priprti kmetje rešeni negotovosti in da bo s tem pomagano njihovim družinam, ki doma trpe največje pomanjkanje in bedo.¹¹

Nato je deželni knez velel kranjskemu deželnemu upravitelju, da za vodenje procesa imenuje dva pravna strokovnjaka, ki se bosta takoj lotila svojega posla.

Žal ni podatkov o procesu proti obtoženim idrijskim podložnikom, niti ni znano, če so bili kaj obsojeni in kdaj so bili izpuščeni na svobodo. Ker so proces uradne oblasti močno zavlačevale, pa smemo domnevati, da kazen

za upor, čeprav so ga šteli med criminalia, ni bila prehuda in da so jo obtoženi podložniki prestali že v priporu. Sicer se pa vrata ječ na ljubljanskem gradu niso za dolgo zaprla za idrijskimi uporniki. Dve leti kasneje (1631) so po nekaj tednih zapora izpustili iz ječe na ljubljanskem gradu devet idrijskih rudarjev, ki so pripravljali upor proti rudniški oblasti, a so bili še pred izbruhom odkriti in prijeti.¹²

Kot se zdi, se idrijski podložniki po splošnem uporu 1627 niso več upirali. Nekateri idrijski podložniki so bili takoj pripravljeni plačati upravitelju zaostale činže in davke, zato je bil 1629 poslan v Idrijo vicedomski knjigovodja Ernst Schere, da njihove davke pobere in likvidira.¹³ Tudi ekonomski položaj idrijskega podložnika se je začel polagoma izboljševati. Ko je tovorjenje idrijskega blaga sredi 17. stol. prevzela tuja špedicijska družba Luckner-Mittermayer, so bili idrijski podložniki oproščeni prisilnega tovorjenja za Idrijo; za prenos tovorov so bili enako plačani kot drugi kmetje, ki tovorjenja za Idrijo niso opravljali za tlako.¹⁴ Tudi cestna tlaka ni več tako hudo bremenila idrijskega kmeta kot nekoč; zaradi opravljanja tlake na idrijskih cestah so bili idrijski podložniki oproščeni deželne tlake, ki so jo opravljali kmetje vseh drugih gospoств.¹⁵

V velikem tolminskem kmečkem puntu 1713 pa se zdi, da idrijski podložniki zopet

niso bili mirni. Tolminski puntarji so jih nagovarjali, da naj ne plačujejo več vinskega daca, ki ga je pobirala kranjska dežela. S puntarji drugih sosesk iz okolice Idrije so oplenili idrijsko župnišče. Rudarjev za upor pa niso pridobili, ker jih je pomiril upravitelj rudnika s tem, da jih je oprostil plačevanja naklade za tobak.¹⁶

OPOMBE

1. Orig. listina, 1604, 17. 8., Landesarchiv Graz — 2. Urbar gospostva Tolmin iz l. 1598, Arhiv Slovenije, Ljubljana. — 3. Hofkammer, Sachabteilung, 1623, 14. 10., LA Graz. — 4. Innerösterreichische Quecksilbergwerke, fasc. 18323/ (1614—1647), 1621, 24. 8., Hofkammerarchiv Wien — 5. Hofkammer Sachabteilung 85/14, 1955, 13. 11. LA Graz. — 6. Stanovski arhiv, fasc. 298, 1608, 13. 10., AS Lj. — 7. Bogo Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, Lj. 1962, str. 287. — 8. Vicedomski arhiv I/50, VII/23, 1627, 16. 3., ASLj. — 9. St. A. fasc. 296, 1628, 5. 2., ASLj. — 10. Vic. A. I/50, VII/23, 1628, 26. 4. — 11. Vic. A. I/50, VII/23, 1629, 6. 7.; 12. Vic. A. I/50, 1631, 27. 8. — 13. Vic. A. I/50, VII/32, 1629, 30. 8. — 14. H. v. Srbik, Der staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I. bis Maria Theresia, Wien u. Leipzig 1907, str. 131. — 15. Marija Verbič, Rudnik živega srebra v Idriji do konca 16. stol. inavg. disertacija, FF. 1965. — 16. Grafenauer, c. d. str. 320—321.

